

Resurser saknas ännu för psykiskt störda kriminella

Fängelserna i Litauen är överfulla. Gulag-perioden ligger inte mer än 10 år tillbaka i tiden. Kriminaliteten har ökat. Psykiatrien lider av gamla lokaler och ter sig som hos oss på 1950-talet. Medicineringen däremot är modern.

Litauen är ett litet land med 3,7 miljoner invånare, varav 80 procent har litauiskt ursprung. Litauen var det första land som lämnade Sovjetimperiet varvid planekonomin ersattes av marknadsekonomi.

Den politiska förändringen medförde att levnadsstandarden sjönk kraftigt, den mer än halverades. Kriminaliteten ökade snabbt, den tredubblades på tio år och bara på de senaste fem åren har den fördubblats [1].

Elva fängelser med 14 000 fångar

Litauen har idag elva fängelser med 14 000 fångar. Det finns ett fängelse för enbart ungdomar i Kaunas och ett för fångar med tuberkulos. Varje anstalt har en psykiatrisk avdelning.

Den 1 januari 1995 fanns 342 fångar per 100 000 invånare [1], vilket är en be-

Författare

LARS LIDBERG

professor i rättspsykiatri, sektionen för rättspsykiatri, institutionen för klinisk neurovetenskap, arbetsterapi och äldreforskning, Karolinska institutet, Huddinge

ANNA DÅDERMAN

fil kand i psykologi, civilekonom, doktorand, sektionen för rättspsykiatri, institutionen för klinisk neurovetenskap, arbetsterapi och äldreforskning, Karolinska institutet, Huddinge; och avdelningen för biologisk psykologi, psykologiska institutionen, Stockholms universitet.

tydligt högre siffra än i de flesta västeuropeiska länder, Sverige t ex hade samma år 66 fångar per 100 000 invånare. Å andra sidan är jämförelsetalet lägre i Litauen än i många andra länder i Östeuropa.

Liksom i alla länder är de socialt eftersatta grupperna överrepresenterade i Litauens fängelser. Detsamma gäller de psykiskt utvecklingsstörda – fem gånger högre andel av dessa än av befolkningen i stort sitter i fängelse.

Förhållandet är det motsatta i Sverige – hos oss har ett gott omhändertagande av de psykiskt utvecklingsstörda medfört att de mycket sällan döms till fängelse. Vårdinsatserna har verkligen varit preventiva.

Obehaglig produkt av byråkratifundamentalismen

Många fångar i Litauen är, liksom i Sverige, psykiskt sjuka. Antalet har ökat, liksom i Sverige, och utgör en obehaglig produkt av byråkratifundamentalismen.

I Litauen är andelen fångar med psykisk störning 13 gånger högre än motsvarande andel av befolkningen i övrigt [1]. Då de dömdes var fångarna starkt överrepresenterade bland de arbetslösa – det relativa talet var sex gånger högre än i befolkningen i stort.

De flesta av fångarna har låg utbildning. En förklaring till detta är att under hastigt tilltagande kriminalitet har polisen inte möjlighet att utreda komplicerade brott, endast de enklare brotten klaras upp.

Gulag inget tomt ord för litauererna

Gulag är inte ett tomt ord för det litauiska folket. Tolv Gulagfängelser fanns i Litauen. Laglöshet, förnedring, hunger och kyla var vardag i dem. Självaktning, säkerhet, hälsa och personlig utveckling motarbetades. Utbildning saknades. Matstandarden var undermålig och därmed också fångarnas hälsa.

Litauen har satsat resurser på att höja livskvaliteten för landets fångar, främst genom att höja matransonerna till 2 880 kalorier per dygn och garantera åtta timmars sömn.

Landets ekonomi speglas i fångarnas

fysiska hälsa. Det finns varken resurser eller kunskap att utreda fångarnas psykologiska status.

Vår vanliga föreställning av en fånge är den av en ensam man som sitter stirrande i sin cell. I litauiska fängelser är förhållandet helt annorlunda. Två kvadratmeter tilläts en litauisk fånge ha. Två eller tre våningssängar sätts in i samma cell.

Måste försvara sig varje sekund

En fånge måste varje sekund försvara sin egen säkerhet, sin hälsa, sin heder och kanske sitt liv. Överfulla fängelser kan aldrig bli liberala, här måste det till hårda regler för umgänget mellan fångarna själva och mellan fångarna och de anställda.

Att fängelserna är överfulla hänger samman med den kommunistiska föreställningen om brott. År 1959 ansåg kommunistpartiet att kommunismen skulle vara fulländad inom tjugo år. Då skulle det inte längre finnas någon kriminalitet. Det fanns alltså ingen anledning att bygga fängelser.

Litauen mötte sitt oberoende med överfulla fängelser och med ökande kriminalitet. Detta förklarar överbeläggningen.

Därmed finns numer inte, som förr var fallet, köer till fängelserna. En person som döms i Litauen måste, så säger lagen, påbörja verkställigheten inom tio dagar – och så sker också.

På grund av alla nu nämnda förhållanden skall tjugotvå nya fängelser byggas inom de närmaste femton åren, dvs en tredubbling av dagens elva.

Luften fuktig och väggarna angripna av svamp

Vid fängelset i Vilnius har byggna- derna numrerade fönster. Utanför på gården finns vilda schäfrar. Stängslen har varit elektrifierade.

En ortodox kyrka, byggd under tsar- tiden, var sammanbyggd med fängelset. Den utnyttjas nu som förråd. Huset, byggt 1904, har högt tak, betongbjälklag och fyra meters takhöjd.

I det fängelse vi besökte finns 2 000 fångar, en sjukavdelning med 250 sängar och en psykiatrisk avdelning med 50

Fängelset i Vilnius fotograferat av en av atikelförfattarna, Anna Däderman.

sängar. Det finns en separat avdelning för sjuka kvinnor.

Ett stort antal fångar lider av tuberkulos och även många i personalen har drabbats av sjukdomen.

Två heltidsanställda psykiatrer finns under dagtid. På kvällarna och nattetid finns en kirurg och en hudläkare. Det finns ingen psykolog. Psykiatrin i den forna Sovjetunionen hade en biologisk syn på psykisk sjukdom. Psykologiska och sociala faktorer spelade mindre roll.

Luften är fuktig, väggarna angripna av svamp. Samtliga celler är låsta med ett hänglås. Varje dörr är försedd med en låst lucka. Häktade fångar vårdas separat.

En fjärdedel psykopater, en tredjedel narkomaner

Psykopater vårdas på den psykiatriska avdelningen. De upptar en fjärdedel av samtliga vårdplatser medan en tredjedel utgörs av narkomaner. De använder ofta opiatlika preparat från vallmofrön som extraheras med aceton. Cannabis är sällsynt men vissa narkomaner började använda cannabis under tjänstgöring för forna Sovjetunionen i Asien och fortsatte sitt missbruk efter hemkomsten.

Missbruket av övriga narkotiska preparat och bensodiazepiner är okänt. Det finns inga resurser för rutinmässiga blod- och urinprov.

Andelen »mentalt retarderade» patienter uppgår till 6–8 procent av fångarna. Förekomsten av läs- och skrivsvårigheter/dyslexi bland de intagna är okänd. Andelen schizofrena är mellan 3 och 5 procent.

Sjuka fångar kan flyttas från fängelse till sjukhus endast genom beslut av domstol, efter ansökan av fängelsechefen och kontrasignering av psykiatern på psykiatriska avdelningen.

På den psykiatriska avdelningen används ofta klorpromazin eller Haldol. Alkoholabstinens behandlas huvudsakligen med vätska, Ringer-glukoslösning, intravenöst. Vid svår abstinens från opiatger ges metadon. Även bensodiazepiner används i injektion, intravenöst, och till och med i subklaviavenerna om armvenerna är förstörda. Bensodiazepiner ges aldrig till psykopater. Flunitrazepam (Rohypnol) ges inte till intagna.

Kan ges neuroleptika utan att de samtyckt

Patienterna kan även i fängelset ges neuroleptika, utan att de samtyckt. Därför kan oroliga patienter alltid medicineras så att spännbälte eller tvångsisolering, som kan bli nödvändigt i Sverige, undviks.

Där fanns dock två små kopparklädda isoleringsceller om vardera 0,5 kvadratmeter, för stående eller halvsittande patienter. Där kan akut psykiskt sjuka

fångar sättas under högst 1 timme. Syftet med isoleringen är att skydda dem från de övriga intagna i avvaktan på beslut om förflyttning.

Frigivning utan övervakning

Frigivning från fängelse sker utan övervakning. Vi berättade för litauerne om det svenska systemet, som alltid innefattar en övervakning.

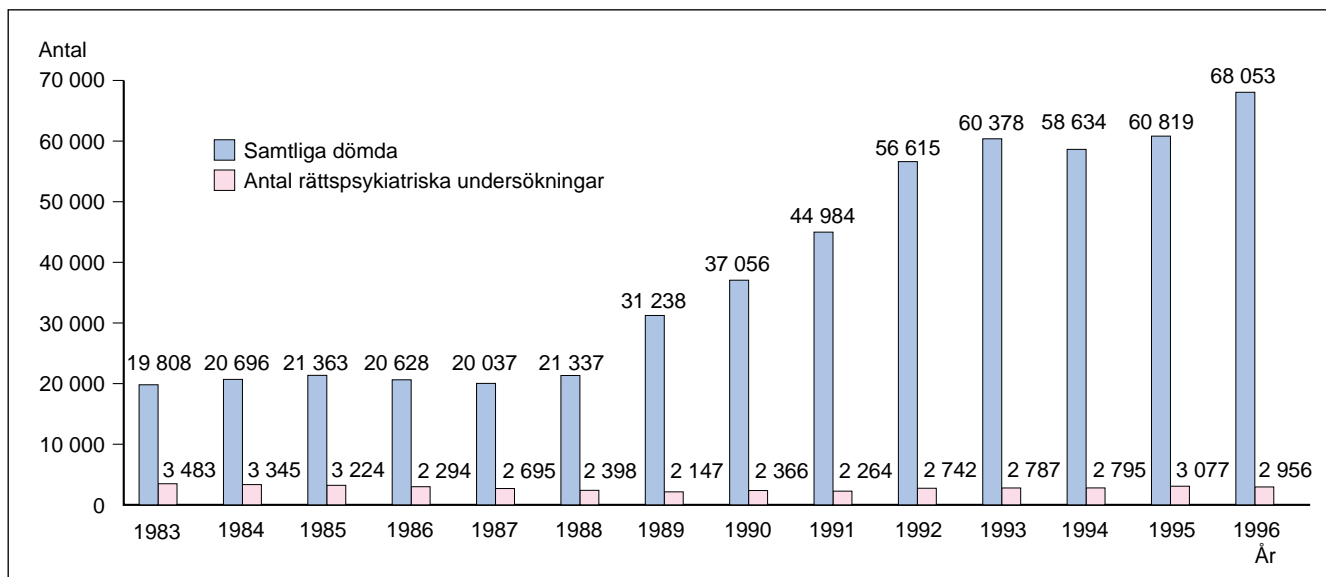
Några som frigges efter långa fängelsestraff blir psykotiska då de plötsligt kommer ut i samhället utan stöd. Det blir en chockartad upplevelse att komma ut såväl till den friska luften som till en skuldsatt tillvaro efter en flerårig leverans av narkotika till fängelset. Smuggling av narkotika är, precis som hos oss, vanlig.

Allt fler skadar sig själva

Självdestruktivitet är ett tecken på dålig kommunikation. Den var vanlig förr, även i Sverige.

Intagna svalde knivar och gafflar. Antalet fångar som tillfogar sig fysisk skada i Litauen har ökat med en femtedel från år 1986.

Vi kom in i en cell på 2 x 6 meter, som tillhörde den psykiatriska avdelningen. Där fanns våningsängar i järn, alla fångar var i pyjamas, alla kortsnaggade, luften var tung och fuktig, avsaknaden av syre påtaglig. Hjälplosheten, den trånga och mörka cellen, många människoöden utan kontakt med om-

Figur 1. Rättspsykiatrisk undersökning bland för brott dömda i Litauen 1983-1996. (Källa: Daskevicius & Marcinkeviciene).

världen, den tunga luften blev för oss svårhanterlig.

En fånge letade under sängen. Han tog fram ett bylte. I byltet fanns en hudflik, dubbelt så stor som en femkrona. Den hade han skurit ut från huden på sin buk. Det var en protest: han var oskyldigt dömd för stöld, sade han.

Rehabiliteras inte – sitter bara av sitt straff

Det finns inte någon forskning rörande förhållanden i Vilnius fängelse. Under de senaste 15 åren har tio suicidförsök genomförts, varav tre lyckade. Fångar rehabiliteras inte under fängelsevistelsen. De bara sitter av sitt straff.

Möjlighet att låna böcker från ett litet fängelsebibliotek finns.

Rättspsykiatri i Litauen

Den litauiska rättspsykiatri är ung. Före 1991 anlätades de läkare, utan rättspsykiatrisk kompetens, som fanns på en särskild lista direkt av domstolen. Så var det tidigare även i Sverige.

År 1992 bildades ett särskilt centrum för läkare och rättspsykiatrer. Den nuvarande rättspsykiatriska strukturen tillkom 1994 och består av två sjukhusavdelningar (50 sängar för häktade och 80 sängar för dem som inte är häktade). Den sysselsätter omkring 200 personer, därav 36 rättspsykiatrer och tio rättspsykologer. Den rättspsykiatriska undersökningen utförs av rättspsykiatern ensam.

Överinstans är en central myndighet eller kommission, motsvarande vårt rättsliga råd i Socialstyrelsen. Ledamöter är rättspsykiater, psykiatrer och dessutom en psykolog. En sådan kommission anlitas vid upprepade undersökningar eller vid undersökning på sjukhus. Antalet rättspsykiatriskt un-

dersökta patienter i Litauen har, som i Sverige, minskat trots den ökade kriminaliteten (Figur 1).

Många unga kvinnor skyldiga till barnamord

Den rättspsykiatriska kliniken i Utena har, liksom i exempelvis Kanada, särskild vaktpersonal, polismän med funktion skild från vårdpersonalen. De har uniformer för att markera detta.

Den rättspsykiatriska undersökningsenheten för häktade i Utena har 50 platser, 20 vårdare, 16 sjuksystrar och 25 vaktande poliser. Tre fjärdedelar av patienterna har gjort sig skyldiga till mord eller mordbrand.

En särskild avdelning, med mindre bevakning, finns för kvinnor. Vi såg kvinnor som var unga, magra och deprimerade. Många har gjort sig skyldiga till barnamord.

Litauen har fortfarande kvar de gamla tillräknelighetsbestämmelserna. Är man tillräknelig råar man för vad man gör och straffas. Är man otillräknelig är man fri från straff.

Sinnessjuka som är otillräkneliga

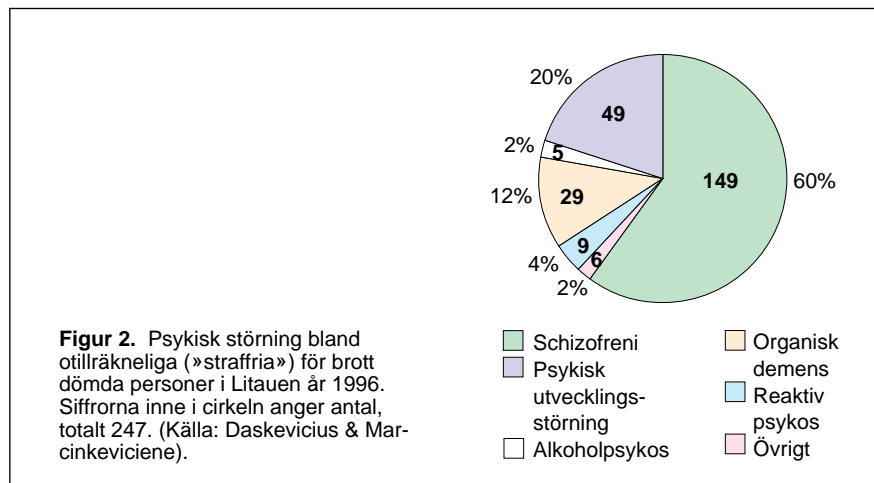
kan inte straffas, utan överlämnas såsom straffria genom administrativ praxis till psykiatrisk vård. Så var fallet tidigare i Sverige. Två tredjedelar av otillräkneliga rättspsykiatriskt undersökta patienter i Litauen fick diagnosen schizofreni (Figur 2).

Den som begår brott under patologisk rus, bedöms vara utan ansvar och han går fri.

Synen på trafiknykterhet är en annan än den i Sverige. Om man är onykt vid ratten får man bötesstraff, såvitt ej någon skadas. Då utmäter man straff efter skadan.

Ny lag introduceras

En ny lag rörande begränsat ansvar introduceras nu i Litauen. Psykiska störningar som därvid är av betydelse för kriminalitet klassificeras i följande grupper: schizofreni i remission, lättare psykisk utvecklingsstörning, psykoorganiska störningar, psykoinfantilism, psykogena reaktioner, neuroser, psykos sexuella störningar, personlighetsstörningar (psykopati) och skador beroende på narkotika. Samtliga anses medföra

Figur 2. Psykisk störning bland otillräkneliga (»straffria») för brott dömda personer i Litauen år 1996. Siffrorna inne i cirkeln anger antal, totalt 247. (Källa: Daskevicius & Marcinkeviciene).

ANNONS

begränsat ansvar vilket är av betydelse för påföljden.

Vi fick tala med en rysk patient, som för tre år sedan fått diagnosen schizofreni. Han är klinikens äldsta patient. Han saknar anknytning i Litauen, ingen klinik ville betala för honom. Det saknas medel att utvisa honom till Ryssland.

Samma sjukhusnedläggning som vi ser hos oss

Vilnius stora psykiatriska sjukhus uppfördes under tsar Nikolaus II:s tid. Det byggdes för 1 000 patienter. Under sovjettiden tog det emot över 2 000 patienter. Nu finns här endast 300 patienter kvar, på grund av samma sjukhusnedläggning som vi ser hos oss.

Vi besökte en särskild avdelning för män som skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning men som inte är häktade.

Patienterna saknar dagrum. Den stora samlingsplatsen är utrymmet utanför toaletten – där tillåts rökning »i smyg». Patienterna går omkring i tofflor, klädda i pyjamas. De reser sig alltid, oavsett sjukdom, artigt och undergivet då någon ur personalen kommer in.

Krävs tre års »residential training»

För att bli psykiater krävs i Vilnius två och i Kaunas, Litauens andra stad, tre års »residential training», eller tjänstgöring på sjukhus som har såväl öppen som sluten vård. Endast ett tiotal psykiatrer finns i privat praxis. De måste vara godkända av regeringen.

Rättspsykiologisk undersökning var inte möjlig före 1992. Under 1996 har det genomförts 40 sådana undersökningar. Psykologer undersöker såväl lagbrytare som brottsoffer i syfte att utvärdera deras trovärdighet. I Litauen finns endast ett femtiotal kliniskt verkssamma psykologer, därav tio rättspsykologer.

Ansågs vara uttryck för borgerlig dekadens

I Sovjetsamhället ansågs Freud och hans psykodynamiska lära vara uttryck för borgerlig dekadens. Efter år av biologisk dominans önskar litauiska rättspsykologer lära sig projektiva tekniker, inklusive Rorschachs test. Hos oss är situationen omvänd:

Efter år av psykodynamisk dominans inom rättspsykiatri börjar det nu bli möjligt med biologisk inriktad rättspsykiologisk diagnostik, inkluderande analys av monoaminoxidas (MAO) i trombocyter [2, 3] och andra biologiska faktorer av betydelse för våld, och personlighetsdiagnostik med hjälp av självskattningsskalor [4, 5].

I Litauen planerar man nu att bygga ett rättspsykiatriskt laboratorium för

analys av MAO i trombocyter. Man är mycket intresserad av att ta del av svenska forskningsresultat från såväl rättspsykiatri som rättspsykiologi.

*

Vår studie har gjorts med ekonomiskt stöd från Östeuropakommittén.

Dr Konstantinas Daskevicius, chef för rättspsykiatri i Litauen; Dr Alexander Makejev, psykiatrichef för Vilnius fängelse; Dr Arunas Galinis, chef för rättspsykiatriska avdelningen Utena; alla har de hjälpt oss med sin öppenhet och gästvänlighet.

Referenser

1. Justickis V. Prison in Lithuania. Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab 1996; 83: 117-23.
2. Lidberg L, Däderman A. Nedsatt serotoninhalt predisponerar för våld. Enkelt blodprov förutsäger farlighet. Läkartidningen 1997; 94: 3385-8.
3. Stålenheim EG, von Knorring L, Orelund L. Platelet monoamine oxidase activity as a biological marker in a Swedish psychiatric population. Psychiatry Res 1997; 69: 79-87.
4. Dahl A.A. An overview of instruments used in clinical psychiatric research in the Nordic countries. Nordic J Psychiatry 1997; Suppl 39: 67-71.
5. Däderman A., Lidberg L. Självbedömningskalor avslöjar psykopati. Läkartidningen 1998; 95: 383-90.

Referenslistor

Några detaljer förtjänar att påpekas då de ofta vållar problem:

Läkartidningen publicerar inte fler än 20 referenser (max 5 i korrespondensinlägg). Om fler finns skall författaren ange vilka som skall publiceras. Efter referenslistan skrivs då: »En fullständig referensförteckning kan rekvireras från författaren (författarna).» Ange både namn och adress!

Om ett verk har upp till sex författare anges samtliga; om författarna är sju eller fler anges de sex första plus et al.

Förkorta tidskrifters namn enligt Index Medicus. Om tidskriften inte återfinns i den senaste upplagan, skriv ut hela namnet.

Personliga meddelanden och opublicerade data redovisas i texten, inte i referenslistan. Undvik referenser till sammanfattningar (abstracts).

Författare skall alltid anges. Många skrifter har namngivna författare även om namnen inte finns på titelsida, utan t ex endast i förord eller liknande.

Om »författare» är en organisation, utredning eller expertgrupp skrivs detta, t ex »Synskadautredningen. Synskadade och samhället . . .»

Finns ej angiven författare anges typ av artikel inom parentes efter rubriken, exempel: Syftet med läkarstrejken [ledare]. Läkartidningen 1986; 83: 75-6.»

Seriebeteckning för vissa publikationer – t ex Socialstyrelsen redovisar, SOU, departementsrapporter – anges i slutet av referensen. Exempel: Rannek J, Wahren H, Ringnér Å. Kväveföreningar i grundvattnet. Stockholm: Socialstyrelsen, 1981. Socialstyrelsen redovisar 1981:9.

Vid hänvisningar till vad som sades vid konferenser och symposier anges konferensnamn, konferensplats och datum. Referera i första hand till tryckt protokoll eller sammanställning, ange förlag/utgivare och utgivningsort.

Vid hänvisningar till Svenska Läkarsällskapets riksstämmas sammanfattningar anges Hygiea, årtal, volym/band, nr och sida. Exempel: Bergdahl S, Eriksson M. Neonatal osteomyelit – ett 10-årsmaterial. Svenska Läkarsällskapets handlingar Hygiea 1980; 89(5): 67.

Om en referens är en akademisk avhandling anges [dissertation] före slutpunkten i titeln.

OBS! Många institutioner och universitet står själva som förlag.